

AZ AVASI REFORMÁTUS TEMPLOM TÖRÖK SZŐNYEGEI

BATÁRI FERENC

A század elején felfigyeltek már arra, hogy a 17. századi török szőnyegművészetnek talán leggazdagabb tárháza Magyarország. Ez a gazdagság nem véletlen, keleti szőnyegek iránti előszeretetünkkel magyarázható, amelynek évszázados hagyományai vannak. Levéltári adatok tanúsága szerint is a keleti — elsősorban török és perzsa — szőnyeg a régi magyar otthonok gyakori díszei közé tartozott.¹ A békés kereskedelmi úton Magyarországra hozott keleti szőnyegek mindenekelőtt a királyi és a fejedelmi udvar, a nemesség és a módosabb polgárság luxus igényeit elégítették ki. Az erdélyi fejedelmek különösen sokat áldoztak rezidenciáik drága nyugati és keleti kárpitokkal való ékesítésére. Bethlen Gábor gyulafehérvári palotája volt talán a leggazdagabb, 1629-ben összeírt ingóságai között 155 antik és bibliai jelenetes falkárpitot, 154 perzsa-, 104 török, és 39 közelebbi meghatározás nélküli szőnyeget találunk.²

A szőnyeg használati tárgy, amely a használat közben kopik, szakad, férgek pusztítják, s mivel anyaga önmagában nem értékes, ha tönkrement, tűzre vetették. A régi magyar otthonok gazdag szőnyegállományában, a természetes elhasználódás mellett háborúk és belviszályok — amelyekben a magyar történelem igen gazdag — nagy pusztítást végeztek.

A 16—18. század folyamán Magyarországra importált szőnyegek közül szép darabok, kegyes adományozások útján, egyházak kezelésébe is kerültek. Ezek száma természetesen meg sem közelíthette a magánkézen levő szőnyegek tömegét. A protestáns egyházakban az értékes vagyontárgyként kezelt szőnyegek, a különben puritán templombelsők díszéül szolgáltak, s a mindennapi használattól megkímélve, fennmaradásuk szempontjából itt kedvezőbbek voltak a körülmények, mint másutt.

Régi keleti szőnyegek nagyobb számban az ország nagyrészt elpusztító, 16—17. századi harci eseményektől nagyjából megkímélt, s a törökökkel kapcsolatot tartó, protestáns Erdélyben maradhattak fenn. A magyar református és unitárius, de elsősorban a szász kisebbséget összetartó evangélikus egyház szőnyegkincsei megőrzésével, a török szőnyegművészet szempontjából felbecsülhetetlen kultúrmissziót teljesített. A segesvári (Media, Schäsburg, Sighi-

1. *Bartók Imre*: A keleti szőnyeg Hazánkban, Műv. tört. Ért. 1970/2., 149—173.

2. Országos Levéltár, *Urbaria et Conscriptiones* gy. fasc. 118. No. 2. — publikálta *Baranyai Béláné*: Bethlen Gábor gyulafehérvári palotájának összeírása 1629. aug. 16-án. Művészettörténeti tanulmányok, Művészettörténeti Dokumentációs Központ Évkönyve, 1969—70. Bp. 229—258.

şoara) óvárosi evangélikus templom mintegy félszáz, a brassói (Civitas Brassoviensis, Kronstadt, Braşov) „Fekete templom” több, mint száz, nagyrészt 17. századi, a templom falát, stallumait, karzatának mellvédjét díszítő szőnyege világviszonylatban egyedülálló lenyűgöző látvány. Mindez a fejedelmi és a főúri paloták elpusztult, szétszóródott anyagát nem kárpótolja, de ízelítőt ad amazok keleti szőnyegekben kifejtett hajdani pompájáról. A nagyobb részt 20. századi alapítású erdélyi román görögkeleti templomokban soha sem volt keleti szőnyeg.

A köztudattól eltérően a keleti szőnyegek nem kizárólag a protestáns templomok díszei voltak és használatuk, illetve elterjedésük sem korlátozódott a keleti országrészre, Erdélyre. A levéltári anyag — annak ellenére, hogy a vonatkozó adatok begyűjtésére és feldolgozására, csak az első lépések történtek meg — arra enged következtetni, hogy Erdélyen kívül Magyarországon másutt is a protestáns templomok mellett a római katolikus templomokban is volt számos keleti szőnyeg.

Római katolikus templomok szőnyegeiről az Esztergomi Prímási levéltár őriz értékes adatokat. Példának hozhatjuk az 1697. évi Bars, Hont és Liptó megyei római katolikus egyházak „Canonica Visitatio”-i alkalmával készített összeírásokat, amelyekben többek között feljegyezték, hogy „Alsópalojta... habet)... tapetem turcicum unum”, Szentiván: „Tapetem turcicum pro ornamento cathedrae unum”, „Ecclesia Sabelliensis... Tapetes duos, unum turcicum”, „Ecclesia Berseniensis... Tapetem unum turcicum”.³

Átfogó felmérés — Magyarország mai területén — a Borsod megyei református templomok 17—18. századi anyagáról készült egykorú inventáriumok alapján. Ezt a munkát *Takács Béla* végezte el, tanulmánya a magyar szőnyegirodalomban az első olyan közlemény, amely önálló levéltári kutatómunkán alapul.⁴ Ebből a tanulmányból tudjuk, hogy Borsod megye területén 147 református templom 247 különböző szőnyegéről maradt 17—18. századi feljegyzés. Ezek a számok azonban nem teljesek, mert az adatokat tartalmazó egyházlátogatási jegyzőkönyvekből több templom inventáriumát elvesztett. A 17. századi feljegyzések szükséztűek, a 18. században azonban olykor már a szőnyegek készíttési helyét is feljegyezték. Így 1735-ben Alacska: „két török szőnyeg”, Beretke: „egy dupla török szőnyeg az cathedrán”, Felsővály: „Egy vastag török szőnyeg”, Hernádszkháros: „egy török dupla szőnyeg”, Sajóecseg: „egy török szőnyeg”, Vadna: „egy török dupla szőnyeg”; 1736-ban Igrici: „egy török szőnyeg”, Mezőkeresztes: „két török szőnyeg, az egyik ujj, 13 Rhénes forint az ára”, Poroszló: „három török szőnyeg”, Szikszó: „egy dupla török szőnyeg, a parochián egy régi tarka török szőnyeg”; 1757-ben Kázsmárk: „egy török selyem szőnyeg” birtokában volt. Sajnos az itt felsorolt szőnyegeknek mind nyoma veszett, in situ, csupán a megye székvárosában, Miskolcon maradt négy régi török szőnyeg, amelyeknek viszont levéltári anyaga túnt el. Ezekon kívül, csupán a tiszántúli mándi református templomból ismerünk egy régi török szőnyeget.⁵

3. Esztergom, Főszékesegyházi Levéltár, Canonica Visitatio anyag, Lib. 11. Petneki Áron kutatása.

4. *Takács Béla*: Borsodi református templomok régi szőnyegei. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve VII., Miskolc, 1968. 127—137.

5. Jelenleg a debreceni Református Kollégium gyűjteményében.

A négy miskolci szőnyeg — köztük két 17. századi és egy 18. századi ima- és egy 19. századi medaillonos török szőnyeg — az „Avasi” református templomot díszítette. Történetükről, mivel a templom levéltára megsemmisült, keveset tudunk. Csupán az egyik imaszőnyeg (5. kép) hímzett felirata tudósít arról, hogy ezt a darabot a templom úrasztalának leterítésére 1727-ben a Szabók Céhe ajándékozta az egyháznak. A templom szőnyegeit 1914-ben fedezték fel a szakemberek. Ekkor az Iparművészeti Múzeum egykori igazgatója, Csányi Károly vezetésével a magyarországi templomok, múzeumok és magángyűjtemények anyagából monumentális, 358 darabot bemutató török szőnyegművészeti kiállítást rendezett.⁶ A múzeum 184 szőnyeget, tehát a kiállított daraboknak több mint felét templomok tulajdonából kölcsönözte. A kölcsönzők jegyzékében 23 evangélikus, 15 református és 1 unitárius templom szerepel. Az Iparművészeti Múzeumnak ez a kiállítása volt az első önálló török szőnyegművészeti kiállítás és Törökországon kívül, hozzáfogható hasonló nagyszabású és átfogó jellegű bemutatóra azóta sem került sor.

Ezen a kiállításon szerepelt először az Avasi templom három imaszőnyege is.⁷ A kiállítás zárása után, 1915-ben, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelősége a három ima- és a negyedik medaillonos szőnyeget 200,— Koronáért az egyháztól megvásárolta és mint állami letétet a mai miskolci Herman Ottó Múzeum elődjének, a Borsod-Miskolci Múzeumnak adta át.⁸

A szőnyegek bemutatásakor a rajz és a szín leírását technikai adatokkal kell kiegészíteni, mert ezek ismerete nélkül meghatározásuk nem lehet pontos. Ebből a szempontból a fonalak anyagának, azok sodratának, a szőnyeg struktúráját együttesen képező láncfonal (felvető), vetülék (leszövő), csomók, az indító és a zárórész és az oldalszélek megerősítésének vizsgálata lényeges.

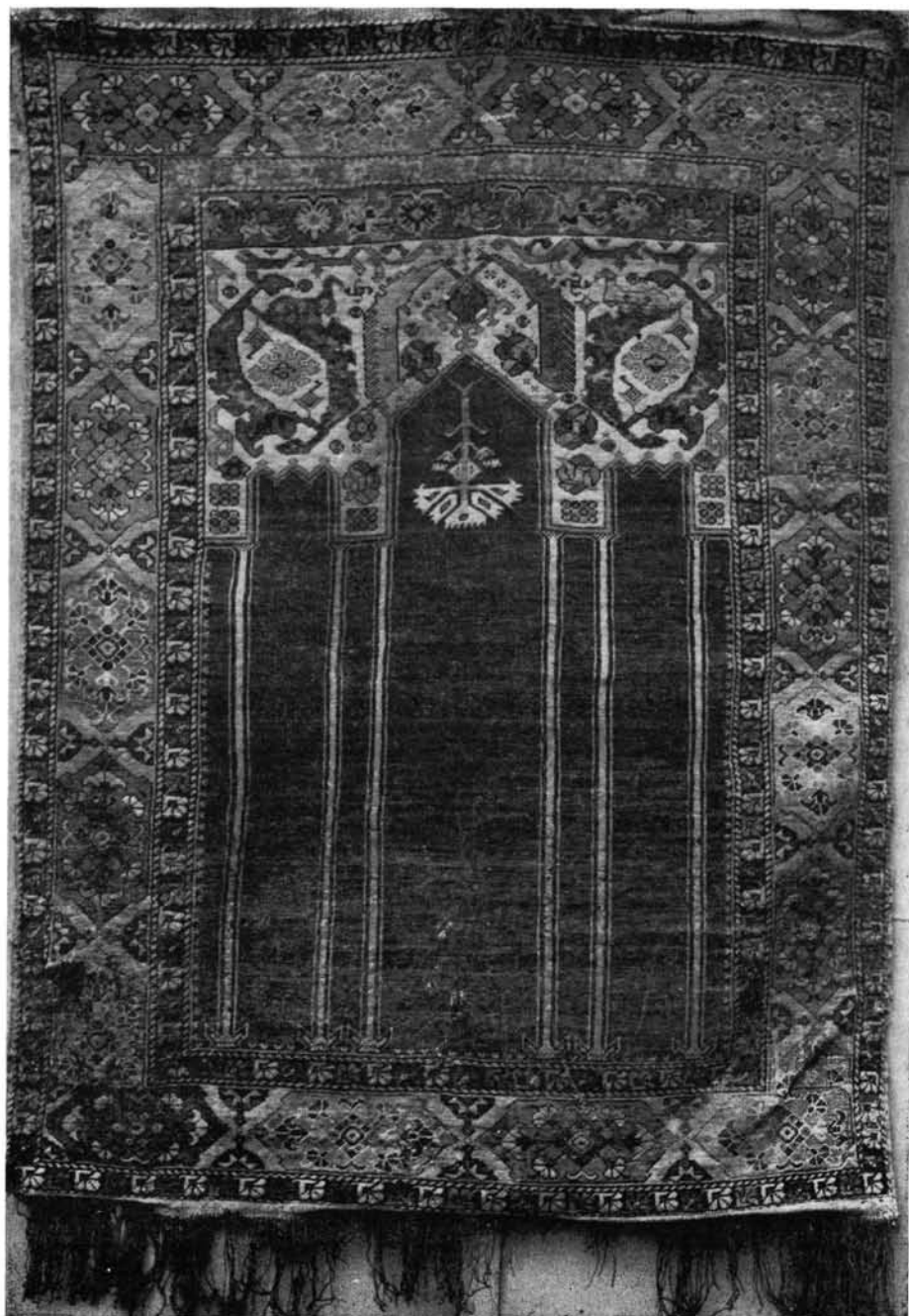
I. *Hatoszlopos imaszőnyeg* (1. kép)

Készült Anatóliában a 17. század első felében; mérete: 130×175 cm; leltári száma: 1766. Láncfonala: nyersfehér gyapjú, amelyet jobbirányú sodrásban („s” sodrat) két balirányú sodratú („z” sodrat) szálból fontak össze . Vetülékfonala: vörös gyapjú, egy szálas (1 z), a csomósort két soros leszövés követi. Csomók: piros, drapp, sárga, nyersfehér, világoskék, fekete, gyapjú, 1 z fonálból készültek: ún. gördesz (török vagy szimmetrikus) típusúak (egy csomó két láncfonalat fog át felülről, a bolyhos felületet képező csomóvégződés, azaz fonálvégek, alulról, a két láncfonál közt bújnak elő); sűrűsége: vízszintesen 31/10 cm, függőlegesen 38/10 cm, négyzetdeciméterenként kb. 1178. Végződés: a láncfonalak szabadon kilógnak, a csomósort előtt, ill. után 4—6 centiméteres, a csomósort rögzítő leszövés. Oldalszélek: négy láncfonál szélességben sárga gyapjúfonál beszövésével vannak megerősítve.

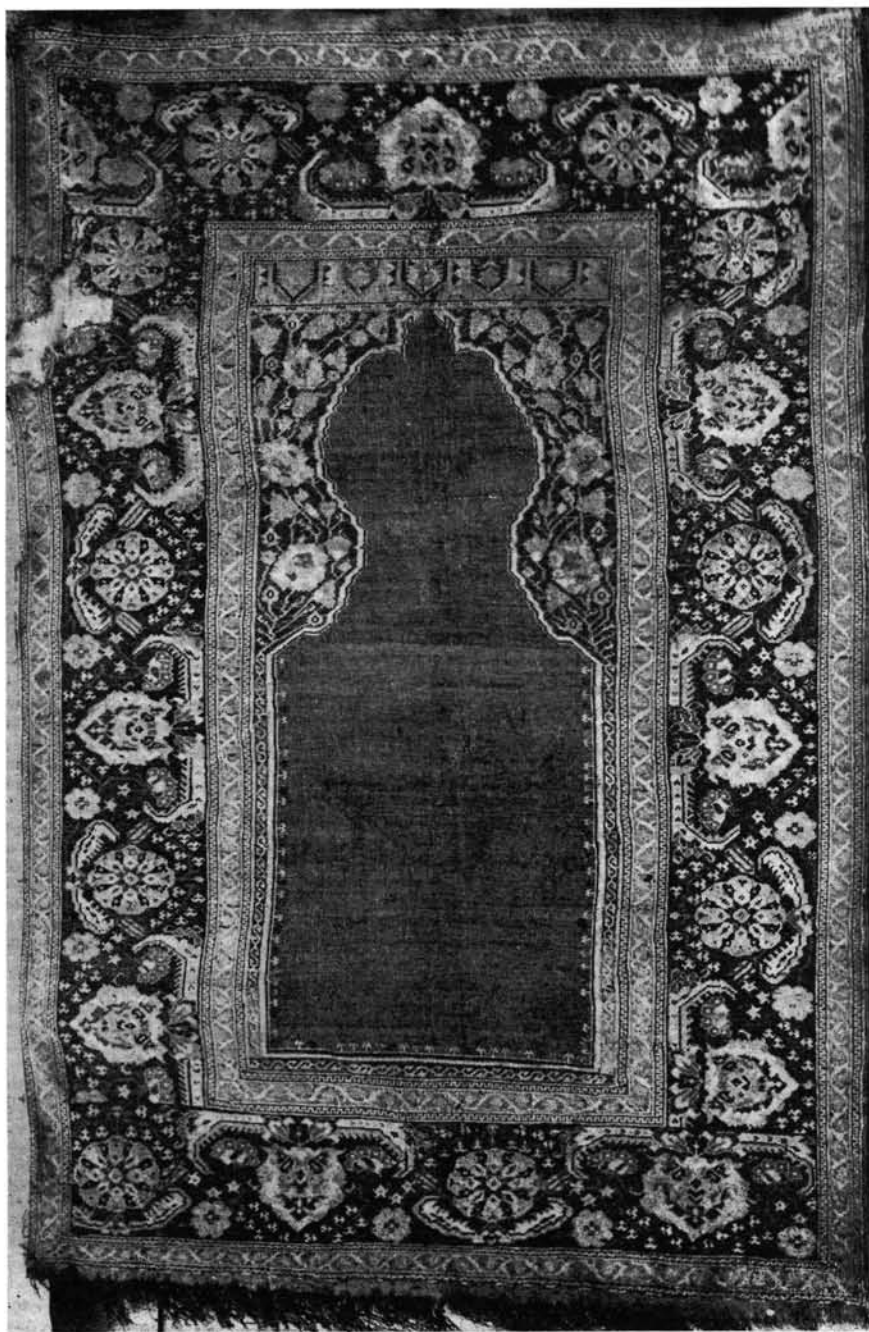
6. Csányi Károly: Erdélyi török szőnyegek kiállításának leíró lajstroma, Budapest, 1914.

7. Csányi K. i. m. kat. sz: 248., 256., 271.

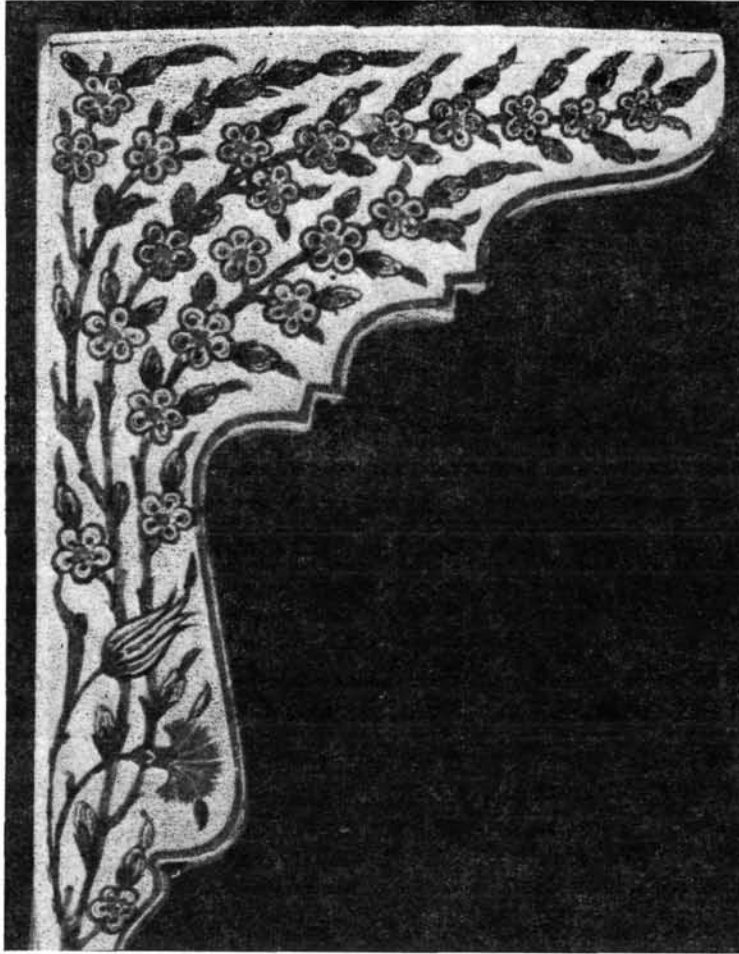
8. Borsod-Miskolci Múzeum ajándékozási naplója, 1915. ápr.—júl. 1766—1769. sz., R 4602—4605, HOM, HTD 73.85.36.1.

1. kép. Hatoszlopos imaszőnyeg, Anatólia, 17. század első fele

2. kép. Imaszönyeg, Gördes, vagy Kula, Anatólia, 17. század vége

3. kép. Fajansz idomcsempé, Iznik, 16–17. század, Fatih Müzesi, Istanbul

Rajz: a piros középmező hármastagozódású imafülkékjét 1–2–2–1 oszlop tartja. Az imafülke szokásos olajlámpását a középső oromban függő szegfű jelképezi. Az orom feletti drapp mező kétoldalt sarló alakú levelekkel közrefogott rozettákkal van díszítve. A keret (bordűr) drapp középsávjában szegfűszálakkal díszített hatszögek sorakoznak.

Állapot: kopott, molyrágta, végződéses, oldalszélek sérültek. Irodalom: Csányi Károly: Erdélyi török szőnyegek kiállításának leíró lajstroma, Budapest, 1914. Kat. sz. 271. Analógiák: összehasonlító anyag: *Batári, F.*: Alte anatolische Teppiche aus dem Museum für Kunstgewerbe in Budapest, Graz, 1974, Kat. N. 8–10.; *Batári, F.*: Macaristan Uygulamalı Sanatlar Müzesindeki Türk Halilari, Sanat Dünyamız, 1977/11., Istanbul, p. 3.; *Gombos K.*:

Régi keleti szőnyegek — Altorientalische Teppiche, Keresztény Múzeum, Esztergom, 1977. Kat. sz.: 8.; Heim, W.—Völker, A.: Kunst des Islam, Halbturm, 1977, Kat. N. 13.; Ledács Kiss A.—Szűtsné Brenner K.: Ismerjük meg a keleti szőnyeget, Budapest, 1963, V. t.; Schmutzler, E.: Altorientalische Teppiche in Siebenbürgen, Leipzig, 1933, Tafel 24., 29.; Végh, J. de: Tapis Turcs, Paris, 1925(?), Pl. XXIII.

II. Gördes vagy Kula imaszőnyeg (2. kép)

Anatólia, 17. század vége; 130×197 cm; Itsz.: 1767. Láncfonal: nyersfehér gyapjú, $\begin{matrix} z \\ z \end{matrix} \rangle s$. Vetülék: vörös gyapjú 1 z, kétsoros. Csomók: vörös, 3 kék, 2 drapp, nyersfehér, barna, fekete gyapjú, $\begin{matrix} z \\ z \end{matrix} \rangle s$ vízszintesen: 36/10 cm, függőlegesen: 46/10 cm, kb. 1656/dm². Végződés: láncfonalak szabadon kilógnak, alul, felül 4—4 cm-es leszövé. Oldalszélek: jobboldalt 3, baloldalt 2 lánc szélességben erősítő leszövé. Rajz: a középmezőben patkóíves oromzatú, vörös imafülke, oromzata feletti kék mezőben kétoldalt virágos ág helyezkedik el. A bordűr kék alapú középsávjában sarló alakú levelekkel és jácint szálakkal keretezett, csillagközepű rozetták ellentétes állású „palmettavirágok-

4. Fajansz csempe, Iznik, 17. század,
Fatih Müzesi, Istanbul

kal” (Gránátalma?) váltakoznak (ún. herati mustra). Állapot: kopott, szakadozott, baloldalon felül a bordűr hiányos.

Irodalom: Csányi op. cit. Kat. sz. 248. Analógiák, összehasonlító anyag: Coy Jones, Mc., H.—Yohe, S.—Mullen, Mc., J. V.: Turkish Rugs, Washington, 1968, Kat. N. 38.; Dimand, M., S.: Oriental Rugs in the Metropolitan Museum of Art, New York, 1973, p. 229., n. 123.; Mostafa, Mohamed: Turkish Prayer Rugs, Cairo, 1953., Plates III., IV/I., IX/1.; Schmutzler op. cit., Tafel 33.; Végh, J. de op. cit. Pl. XXII.

III. Gördes vagy Melas imaszőnyeg (5. kép)

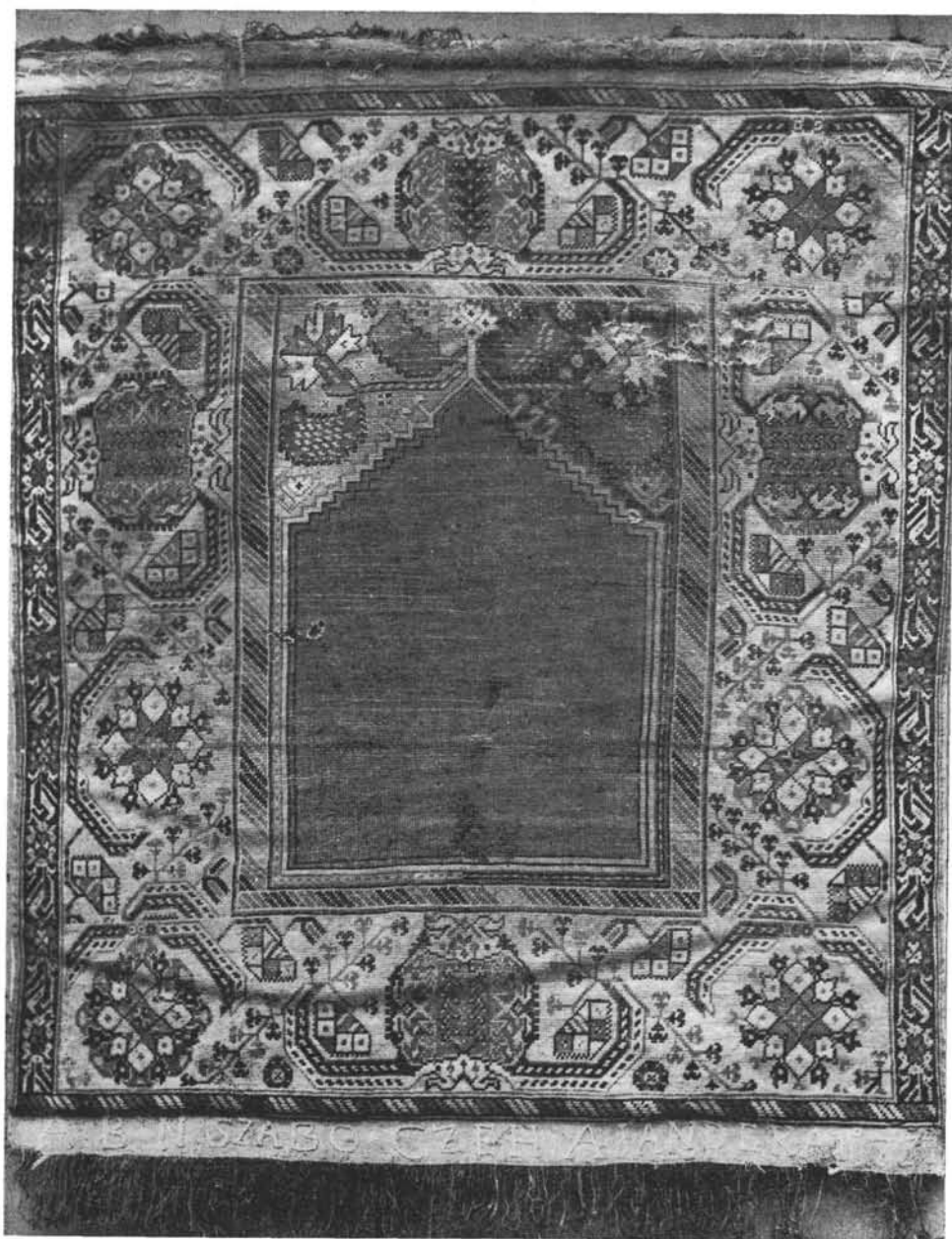
Anatólia, 18. század eleje: 123,5×152 cm.; ltsz: 1767. Láncfonál: nyersfehér gyapjú, $\begin{matrix} z \\ \diagup \\ z \end{matrix}$ s. Vetülék: téglapiros gyapjú, 1 z, kétsoros. Csomók: piros, sárga, nyersfehér, világoskék, fekete gyapjú, $\begin{matrix} z \\ \diagup \\ z \end{matrix}$ s, gördesz, vízszintesen: 35/10 cm, függőlegesen: 28/10 cm, kb. 980/dm². Végződés: láncfonalak szabadon kilógnak, alul, felül 6 cm-es leszövés. Oldalszélek: két láncfonál szélességben beszövés. Rajz: a lépcsőzetes zárású piros imafülke oromzatától jobbra kék, balra sárga mezőben két sarló alakú levél között szegfű. A bordűr sárga alapú fősávjában „herati mustra”. Két végére drapp selyemmel utólag a következő feliratot hímezték: AZ * ÚR * ASZTaLáRa * KÉSZÍTETETt * SZŐNYEG * A * B * N * SZABÓ * CZÉH * AJÁNDÉKA * 1727. Állapot: egyenletesen erősen kopott.

Irodalom: Csányi Károly op. cit. Kat. sz. 256; Ledács Kiss A.—Szütsné Brenner Klára op. cit. 62. kép. Analógiák, összehasonlító anyag: Batári F.: Alte Anatolische Teppiche... Kat. N. 18; Macaristan Uygulamali... p. 8.; Csányi K.: Erdélyi török szőnyegek, Magyar Iparművészet, 1914/2. 69. 1., 70. ábr.; Erdmann, K.: Der orientalische Knüpfteppiche, Tübingen, 1955, Abb. 163.; Gombos K. op. cit. Kat. sz. 4., 6.; Heim, W.—Völker, A. op. cit. Kat. n. 15.; Mostafa, M. op. cit. Plates I—II.; Schmutzler op. cit. Tafel 41—43.; Schürmann, U.: Teppiche aus dem Orient, Wiesbaden, p. 67.; Spuhler, Fr.: Islamic carpets and Textiles in the Keir Collection, London, 1978, Cat. N. 26.; Végh, J. de op. cit. Pl. XVII., XIX.; Wolfbauer, G.: Die Ausstellung altorientalischer Teppiche in Graz, 1937, T.; Zigura, A.: Covoare Turcești din Colecția Muzeului, Muzeul de Artă al Republicii România, București, 1966, p. 30—34.

IV. Medaillonos szőnyeg (6. kép)

Uşak, Anatólia, 19. század; 191×261 cm; ltsz: 1769. Láncfonál: nyersfehér gyapjú, $\begin{matrix} z \\ \diagup \\ z \end{matrix}$ s. Vetülék: vörös gyapjú, 1 z., kétsoros. Csomók: piros, 2 kék, sárga, fekete, fehér, gyapjú, $\begin{matrix} z \\ \diagup \\ z \end{matrix}$ s gördesz, vízszintesen: 16/10 cm, függőlegesen: 24/10 cm, kb. 384/dm². Végződés: láncfonalak szabadon kilóg-

5. kép. Imaszőnyeg, Gördes vagy Melas, Anatólia, 18. század eleje

nak, a csomósorokat alul, felül szövött sáv rögzíti. Oldalszélek: négy láncfonál szélességben beszövés. Rajz: a középmezőben piros alapon, a keret kék alapú fősávjában piros és kék virágok. Állapot: szakadozott, hiányos, felső végén a szövött sáv hiányzik.

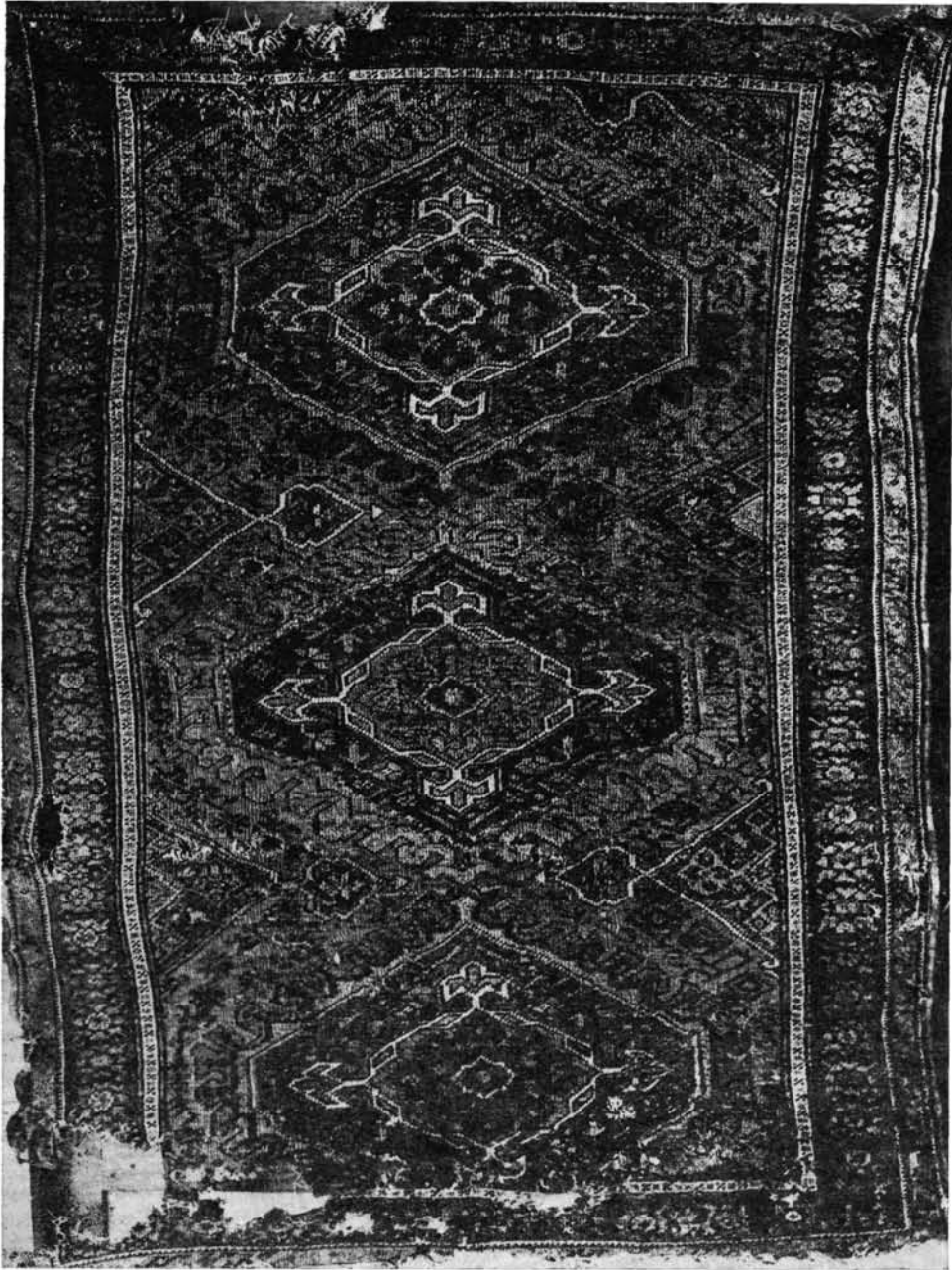
A négy szőnyeg technikai adatainak tanulmányozásakor megismerhetjük a török szőnyegek évszázadokon keresztül alig változó technikai felépítését. Kivételt képeznek az „udvari manufaktúra szőnyegek”, mert ezeken a szultán és közvetlen környezete számára dolgozó, Perzsiából és Egyiptomból betelepített mesterek hagyományai éltek tovább.

A régi török szőnyegek készítéséhez természetes festő anyagokkal színezett, vagy eredeti színében meghagyott birkagyapjút dolgoztak fel. Elvéve Gördes városában a 18. századtól kezdve a gyapjú mellett pamutot is alkalmaztak. A lánc és a csomók fonalát általában jobbirányú sodrásban két balsodrású szálból fonták. A vetülék egy balsodrású szálból áll. A láncfonalat, mivel annak a felvetéskor nem szabad nyúlni, egész feszesre sodorták. A csomók számának növelése érdekében a láncfonalak szoros egymás mellé való felvetésére törekedtek, ennek fokozása érdekében olykor minden második láncfonalat kissé megemelték és ezt a szintkülönbséget speciális leszövéssel rögzítették. A csomók mindig gördesz típusúak, sűrűségük jelentős mértékben a felhasznált fonál vastagságától is függ. A csomók számát a csomó- és a vetülék sorok sűrűre való ledöngölésével is lehet fokozni, amely folyamat elvégzésére egy villaszerű szerszám szolgál. A csomózást kétoldalt 2—4 láncfonál szélességben szövött sáv védi. A korai darabokon ez a sáv külön vetülékfonalból készült, amely a csomózott rész vetülékszálához kapcsolódva fordul vissza. A kapcsolódásnál képződött hurkocskák öltésnek tűnnek, s azt a benyomást keltik, mintha az oldalszélek külön lennének rá felöltve. A szőnyeget sima vászonszövéses sávval kezdik és fejezik be, ami szintén a csomósorok rögzítésére szolgál.

Mivel a miskolci szőnyegek java része imaszőnyeg, ezek eredeti funkciójára is kell utalnunk. Mohamed, a próféta híveinek elrendelte, hogy napjában ötször imádkozzanak. Az imát Dzsámiban, vagy a kisebb mecsetben végezték Mekka irányába borulva. Mekka irányát íves zárású fülke, a „mihrab” jelzi, amely egyúttal Allahot, az „egy igaz Istent” is szimbolizálja. Évszázadok során úgy alakult, hogy az imát díszes szőnyegre borulva mondták, amelynek közepébe az imafülke rajzát csomózták.

A miskolci szőnyegek közt a legkorábbi, kompozíciójában és színösszeállításában a legartisztikusabb az I. számú hatoszlopos imaszőnyeg (1. kép), amely az oszmán fénykor egy kiérlelt, klasszikus típusának jellegzetes képviselője. Imafülkéje ezeknek a daraboknak hármasszoros, íveit páros oszlopok támogatják. Elengedhetetlen díszítő motívumuk a fülke feletti mezőt ékítő, páros, sarlóalakú levelekkel keretezett „fogas rozetta”. A fülke piros, nyersfehér, esetleg sárga alapszínű. A bordűr fősávjában nyújtott hatszögek sorakoznak, amelyeknek közepét leggyakrabban szegfűkoszorús négyzet, vagy rozetta tölti ki, de előfordulnak egyénített változatok is. *May H. Beattie* ezt a típust tárgyaló cikkében,⁹ sajátos kompozíciójukat a 16. századi udvari sző-

9. *May H. Beattie: Coupled Column Prayer Rugs, Oriental Art, XIV., 4.*

6. kép. Medaillonos szőnyeg, Uşak, Anatólia, 19. század

nyegekre vezeti vissza, variációit nagy gazdagságban mutatja be 16—19. századi darabokon. Ezt a típust a korábbi kutatás Ladik (Laodicea) városával hozta kapcsolatba, de Mrs. Beattie feltételezi, hogy ezek több anatóliai helységeken is készülhettek, noha — Evlia Çelebire hivatkozva — megjegyzi, hogy a város a 17. században elpusztult, a szőnyegkészítés kontinuitása hosszabb időre megszakadt, ami magyarázata lehet a 17. századi hatoszlopos és az újabb ladiki szőnyegek közötti különbségeknek. Legnagyobb számban Erdélyben és Magyarországon maradtak fenn hatoszlopos imaszőnyegek, az Avasi templom példányának legközelebbi analógiáit, mintegy tíz darabot a budapesti Iparművészeti Múzeum gyűjteményében találjuk.¹⁰ Datálásukhoz 17. századi képzőművészeti ábrázolások nyújtanak segítséget.¹¹

A II. számú imaszőnyeg (2. kép) rajza a gördesz szőnyegek rajzával rokon, azonban durvább struktúrája miatt a készítési hely kijelölésekor Kula városa is számba jöhet. Egyedi jellegű imafülkéjének kialakítása, a legtöbb rokon darabon a záróívet általában két oszlop tartja. Díszítőelemei és a 16—17. századi izniki falburkolócsempék rajza között párhuzam vonható. Az imafülke záróíve feletti mező virágos ágához hasonló térkitöltő dísz a fajansz mihrábok záróív-idomcsempéin is előfordul (3. kép). A bordűr herati mustrája kétségtelenül rokon néhány izniki sormintás, keretcsempével, köztük egy az istanbuli Fatih Müzesiben őrzött darab kompozíciójával (4. kép), amelyhez hasonló rajzú darabokat az Iparművészeti Múzeum is begyűjtött. Fajanszlapokból rakott mihrábok kompozíciója lényegében azonosak az imaszőnyegek rajzával. Feltehetőleg az egykori anatóliai szőnyegközpontokban épült dzsámik, mecsetek esetleges fajansz mihrábjainak az összevetése az imaszőnyegekkel, a jelenlegi labilis lokalizálás szempontjából új eredményeket hozhat.

A III. számú imaszőnyeghez (5. kép) hasonló darabokat a szakirodalom felváltva Gördesz és Melasz városához kapcsolja. Mindenesetre itt ismertetett szőnyegünk, csoportjának jellegzetes képviselője, színekompóziójában azonban egyéni vonásokat mutat. Bordűrje a II. számú szőnyeg herati mustrájával rokon, de az analóg darabokhoz hasonlóan elnagyoltabb és vonalasabb rajzú. A csoporthoz tartozó szőnyegeken az imafülke sárga, ritkábban piros, a korábbi darabokon az orom gazdagon tagolt. Az ív feletti világos alapszínű mezőt stilizált indadísz ékíti; később az imafülkétől eltérő színű, vagy vörös, vagy sárga mezőben kétoldalt 1—1 sarlóalakú levél közt szegfűszál helyezkedik el. A miskolci szőnyegen a fülke piros, az ív feletti mező, a szokásostól eltérően kétszínű: jobbra kék, balra sárga mezőben találjuk meg a fentebb leírt, s a kései erdélyi szőnyegeken gyakori motívumot. Jelentéktelen eltérést mutató párdarabját a bukaresti Művészeti Múzeumban találjuk meg,¹² ahová minden valószínűség szerint sok hasonló 17—18. századi török szőnyeggel együtt Erdélyből került ki az első világháború után. Szőnyegünket hímezett felirata teszi kiemelkedő darabbá, amely feltünteti az ajándékozás évét, kijelölve azt

10. Ltsz.: 7945, 7946, 7947, 7950, 14776, 14778, 18156, 51.113.1, 51.114.1, 62.1232.1, 63.608.1.

11. Pl. Nicholas van Gelder: Csenedélet, 1664, Amsterdam, Rijks Museum, közli *Beatie*; Ismeretlen lengyel festő: Andrzej Tarło tarnow-i prépost votív képe, 1626, közli: *Walicki, M.—Tomkiewicz, W.*: Malarstwo Polskie, Manieryzm, barok, Warszawa, 1971. 77. tábla.

12. *Zigra, A.*: Covoare turcești din colecția Muzeului, Muzeul de artă al Republicii Socialiste Romaniă, București, 1966. 30—31.

az időpontot, amelynél később nem készülhetett. Erdélyben még két hasonló rajzú évszámos, magyar feliratos szőnyeg maradt fenn. Az egyik felirata: „AO 1746 KECZELI SIGMOND ADTA AZ UR ASZTALARA” hímzett; a másiké: „KÖRÖSFŐI CURATOR KORPOS ISTVÁN AJÁNDÉKA 1754 AZ UR ASZTALARA FELESÉGE BÁLINT KATAVAL” fekete festésű.¹³ A miskolci, 1727-es évszámot viselő szőnyeg, csoportjának kései változatát képviseli, s arra utal, hogy a rokon darabok 1700 körül készülhettek.

A Herman Ottó Múzeum, az Avasi templomból bekerült három imaszőnyegéhez hasonló török szőnyegek Magyarországon és Erdélyben a gyakrabban előforduló típusok közé tartoznak — és minthogy készítési helyük vitatható — az újabb külföldi szakirodalom, mind a három csoportot egyszerűen „erdélyi szőnyegnek” nevezi. A magyar szakirodalomban, azonban hagyományosan „erdélyi szőnyegnek” csupán azokat a minden valószínűség szerint uszaki, és a legnagyobb számban Erdélyben fennmaradt szőnyeget és változatait nevezzük, amelyeknek lemetszett sarkú középmezéjét a vízszintes és a függőleges tengelyre szimmetrikusan komponált díszedényre emlékeztető mecsetlámpából kinövő virágos inda, vagy margaréta koszorú tölt ki; bordúrrjében pedig nyújtott nyolcszögű medaillonok nyolcágú csillagokkal váltakoznak.

A IV. számú (6. kép) kései medaillonos uszak szőnyeghez hasonló darabok a 19. század folyamán fellendült, nyugat felé irányuló exporttevékenység folyamán nagyobb számban kerültek Európába. Tanulmányunkba kevésbé muzeális értéke, hanem inkább a teljesség kedvéért vettük fel.

Az utolsó években világszerte megnövekedett az érdeklődés a régi keleti szőnyegek iránt. Magyarországon a keleti szőnyeget századunkban nem kellett újra felfedezni, mert tulajdonképpen az irántuk való érdeklődés töretlen volt és kicsit azokat mindig is sajátunknak éreztük, mert a régi magyar enteriőrművészet szerves tartozékai voltak. A miskolci szőnyegek, amelyek egyaránt a régi török szőnyegművészet és a régi magyar enteriőrművészet értékes emlékei, helyi szempontból azért is figyelemre méltóak, mert jelenleg csupán ezekből a darabokból következtethetünk, hogy a megye területén a 17—18. században a templomokban összeírt szőnyegek milyenek lehettek.

DIE TÜRKISCHEN TEPPICHE DER REFORMIERTEN KIRCHE AUF DEM MISKOLCER ÄVÄSBERG

(Auszug)

Im 16. bis 18. Jahrhundert gelangten zahlreiche Orientteppiche nach Ungarn, die in erster Linie die Luxusansprüche des königlichen und fürstlichen Hofes, des Adels sowie des wohlhabenden Bürgertums befriedigten. Die siebenbürgischen Fürsten haben besonders grossen Wert darauf gelegt, ihre Residenzen mit kostbaren Textilien aus Ost und West zu schmücken. Der Palast Gábor Bethlens in Gyulafehérvár gehörte auch in dieser Hinsicht zu den prunkvollsten. Im Inventar von 1629 waren neben 155 Wandteppichen mit antiken

13. Csányi K. i. m. kat. sz: 257—258.

und biblischen Szenen 154 Perser-, 104 türkische und 39 nicht näher bestimmte Teppiche verzeichnet.

Schöne Exemplare dieser Teppiche gelangten als Schenkungen auch in den Besitz der Kirchen. Erhaltenen Archivangaben zufolge war ihre aber weitaus geringer als die der im Privatbesitz befindlichen Teppiche. Die als Wertgegenstände betrachteten Teppiche dienten in den protestantischen Kirchen als Schmuck des ansonst puritanen Kircheninneren und dort, vom alltäglichen Gebrauch verschont, blieben sie in besserem Zustand erhalten als in den Privatheimen.

Alte Orientteppiche blieben in grösserer Anzahl nur im selbständigen ungarischen Fürstentum Siebenbürgen erhalten, das von den Kriegsgeschehnissen, die den zentralen Teil Ungarns im 16.—17. Jahrhundert verwüsteten, teilweise verschont blieb. Mit der Aufbewahrung der Teppiche haben die ungarische Reformierte und Unitarische Kirche und vor allem die Evangelische Kirche — die die im Laufe des 12. Jahrhunderts in Ungarn angesiedelte sog. sächsische (Rheinfränkische) Minderheit zusammenhielt — eine unschätzbare Kulturmission vollbracht. In den rumänischen orthodoxen Kirchen Siebenbürgens, die grösstenteils im 20. Jahrhundert gegründet wurden, gab es keine Orientteppiche.

Abweichend von der öffentlichen Meinung waren die Orientteppiche nicht nur Schmuckstücke der protestantischen Kirchen, und ihre Benutzung bzw. Verbreitung hat sich nicht nur auf den östlichen Landesteil, auf Siebenbürgen beschränkt. Über Teppiche römischkatholischer Kirchen sind im Archiv des Primas von Esztergom wertvolle Angaben aufbewahrt. Als Beispiel kann man die Zusammenstellungen erwähnen, die die ehemaligen oberungarischen Komitate Bars, Hont und Liptó 1697 anlässlich der „caconica visitatio“ angefertigt haben, in denen u. a. vermerkt wurde: „Alsópalojta ... habet ... tapetem turcicum unum“, Szentistván: „Tapetem turcicum pro ornamento cathedrae unum“, Ecclesia Sabelliensis ... Tapetes duos, unum turcicum“, Ecclesia Berseniensis ... Tapetem unum turcicum“.

Auf dem Gebiet des heutigen Ungarns wurde vom Teppichbestand aus dem 17.—18. Jahrhundert der reformierten Kirchen des Komitats Borsod aufgrund der Zusammenstellungen eine umfassende Liste angefertigt. Diese Arbeit hat Béla Takács geleitet, und aus seinem Artikel ist uns bekannt, dass auf diesem Gebiet Aufzeichnungen über 247 verschiedene Teppiche in 147 reformierten Kirchen erhalten geblieben sind. Diese Zahlen sind aber nicht vollständig, weil die Inventare mehrerer Kirchen im Laufe der Zeit verlorengegangen sind. Die Zusammenstellungen aus dem 17. Jahrhundert sind wortkarg, dagegen wurde im 18. Jahrhundert oft auch die Herkunft der Teppiche aufgezeichnet, wie 1735 in Alacska: „Zwei türkische Teppiche“, Beretke: „Ein doppelter Teppich auf dem Katheder“, Felsővály: „Ein dicker türkischer Teppich“, Hernadszkháros: „ein türkischer Doppelteppich“, Sajóecseg: „ein türkischer Teppich“, Vadna: „ein türkischer Doppelteppich; 1736 Igrici: „ein türkischer Teppich“, Mezókeresztes: „zwei türkische Teppiche, einer davon neu, sein Preis 13 Rhénes Forint“, Poroszló: „drei türkische Teppiche“, Szikszó: „ein doppelter türkischer Teppich, in der Parochie ein alter bunter türkischer Teppich“; 1757 Kázmárk: „ein türkischer seidener Teppich“. Die hier aufgezählten Teppiche sind leider spurlos verschwunden, nur in Miskolc, Sitz des Komitats, in der Reformierten Kirche auf dem Avasberg sind vier alte türkische Teppiche „in situ“ erhalten geblieben, deren Archivmaterial aber verlorengegangen ist.

Die vier Miskolc'er Teppiche haben Experten 1914 entdeckt. In dieser Zeit hat das Budapest'er Kunstgewerbemuseum eine monumentale Ausstellung (358 Stück) alter türkischer Teppiche aus ungarischen Kirchen, Museen und Privatsammlungen arrangiert. Die Teppiche

unserer Studie wurden hier zum ersten Mal ausgestellt, nach Ausstellungsschluss wurden sie 1915 vom Staat aufgekauft und dem Miskolcer Herman Ottó Museum übergeben.

Die technische Analyse der Teppiche konnte wegen des vorgeschriebenen Umfangs nur in ungarischer Sprache mitgeteilt werden, der Autor steht aber jedem Interessenten mit weiteren Informationen zur Verfügung.

Der älteste Teppich ist ein Gebetsteppich in artistischer Komposition und Farbgebung, mit sechs Säulen im roten Mittelfeld (Bild 1), ein klassischer Vertreter des osmanischen Glanzzeit. Ähnliche Stücke sind in grösserer Anzahl in Budapest und in Siebenbürgen erhaltene geblieben, ihre näheren Analogien sind im Budapester Kunstgewerbemuseum auffindbar.¹⁰ Bei ihrer Datierung helfen die Darstellungen der bildenden Künste aus dem 17. Jahrhundert.¹¹ In seiner Abhandlung über diesen Typ führt May H. Beattie ihre eigenartige Komposition auf die sog. höfischen Manufaktur-Teppiche im 16. Jahrhundert zurück; bezweifelt ihre früher angenommene Herkunft aus Ladik (Laodicea) und nimmt an, dass ähnliche Stücke in mehreren anatolischen Städten angefertigt wurden.

Die Zeichnung unseres Gebetsteppiches aus dem 17. Jahrhundert — rotes Mittelfeld (mihrab), hufeisenförmiger Giebel (Bild 2) — ist mit der Zeichnung der Gördes-Teppiche verwandt, wegen seiner grösseren Struktur kann Kula auch als seine Herkunftsstadt angenommen werden. Die Ausbildung der Gebetsnische ist individuell, denn auf den meisten verwandten Stücken werden die Schlussbögen im allgemeinen von zwei Säulen getragen. Zwischen seinen Zeichnungen und den Ornamenten der Izniker Fayence-Wandfliesen aus dem 16.—17. Jahrhundert können Parallelen gezogen werden. Die raumausfüllende Verzierung über dem Schlussbogen über der Gebetsnische ist der Blumenpracht einer Wiese ähnlich. Solche Motive findet man auch auf den Fayence-Fliesen der Mihrab-Schlussbögen (Bild 3); das Muster der Bordüre ist ohne Zweifel mit einigen Wandfliesen mit Reihenverzierungen aus Iznik verwandt, unter ihnen eine mit der Zeichnung eines Exemplars, das in Fatih Müzesi in Istanbul aufbewahrt ist (Bild 4). Ähnliche Stücke kommen häufig vor. Die Kompositionen der Gebetsnischen aus Fayencefliesen sind im wesentlichen mit ihren Gebetsteppichen identisch. Ein Vergleich der Fayence-Mihrab der Moscheen in Anatoliens Teppichzentralen mit den Gebetsteppichen könnte vom Gesichtspunkt der heutigen labilen Lokalisierung zu neuen Ergebnissen führen.

Ähnliche Stücke wie der dritte Gebetsteppich werden in der Fachliteratur abwechselnd mit Gördes oder Melas verknüpft. Der hier behandelte Teppich ist jedenfalls ein charakteristischer Vertreter seiner Art, weist jedoch in seiner Farbkomposition individuelle Züge auf. Seine Bordüre ist mit dem „Herati-Muster“ des früher erwähnten Teppichs verwandt, aber im Vergleich zu den analogen Stücken grob skizziert. Die Mihrabnische der Teppiche dieser Gruppe ist gelb, seltener rot. Der Giebel auf früheren Stücken ist reich gegliedert, das stilisierte Blumenmuster über dem Bogen des Feldes hat hellen Untergrund. Später sind die Felder über dem Bogen bei gelbem Mihrab in roter Farbe und umgekehrt, an beiden Seiten mit jeweils einer Nelke zwischen sichelförmigen Blättern verziert. Auf dem Miskolcer Teppich ist der Mihrab rot und — abweichend vom Üblichen — das Feld über dem Schlussbogen zweifarbig: rechts blau, links gelb mit dem schon erwähnten Nelkenmotiv. Seine ungarische Aufschrift macht ihn aussergewöhnlich: **TEPPICH GEMACHT FÜR DEN ABENDMAHLSTISCH—GESCHENK DER E/hrwürdigen N/oblen SCHNEIDERZUNFT 1727**, zugleich eine Information, wie der Teppich in den Besitz der Kirche gelang. Die Jahreszahl gibt den Zeitpunkt an, nach dem der Teppich nicht hergestellt werden konnte. In Siebenbürgen sind noch zwei ähnliche Teppiche mit ungarischer Aufschrift und Jahreszahlen erhalten geblieben. Ihre Aufschriften: **AO (anno) 1746 STIFTETE IHN KECZELI SIGMOND**

FÜR DEN ABENDMAHLSTISCH (gestickt); GESCHENK VOM CURATOR IN KŐRÖSFŐ, ISTVÁN KORPOS 1754 — SAMT SEINER FRAU KATA BÁLINT FÜR DEN ABENDMAHLSTISCH (gemahlt). Das Miskolcer Stück mit der Jahreszahl 1727 ist ein spätes exemplar seines Typs, und das weist darauf hin, dass die verwandten Stücke vom Anfang des 18. Jahrh underts stammen müssen.

Ähnliche Gebetsteppiche wie diese im Herman Ottó Museum kommen in Ungarn und Siebenbürgen häufig vor. Wegen ihrer nicht eindeutigen Herkunft werden in der ausländischen Fachliteratur alle Stücke der drei Gruppen einfach „Siebenbürgische Teppiche“ genannt. In der ungarischen Fachliteratur werden aber als „Siebenbürger“ nur jene Teppiche bezeichnet, die aller Wahrscheinlichkeit in Uşak geknüpft sind, deren Mittelfeld mit abgeschrägten Ecken (doppelte Gebetnische) senkrecht und waagrecht symmetrisch komponiert, mit Lampen, Blütenranken oder Rosettenkranz ausgefüllt ist, und in deren Bordüren sich gestreckte Achteckmedaillons mit achtzackigen Sternen ab wechseln.

Durch den Aufschwung der Warenlieferung in westliche Länder im 19. Jahrhundert kamen Uşak-ähnliche Stücke mit Medaillons aus der späteren Zeit (Bild 6) in grösserer Zahl nach Europa. Sie wurden nicht wegen ihres musealen Wertes, sondern nur vollständigshalber in unsere Studie aufgenommen.

Die Orientteppiche waren die beliebtesten Zierden alter ungarischer Wohnungen und Kirchen. Die Miskolcer Teppiche sind bedeutende Stücke der türkischen Teppichkunst und gleichzeitig Dokumente der alten ungarischen Ausstattungskunst. Sie haben auch lokale Bedeutung, denn nur diese vier Stücke lassen darauf schliessen, welcher Art die Teppiche waren, die im Komitat im 17.—18. Jahrhundert die Kirchen schmückten, und die nur aus den Inventurverzeichnissen bekannt sind.

Ferenc Batári